

КОМАХА В.А., БАБЧЕНКО О.М. ПИОНЕРЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ НА ЮГЕ УКРАИНЫ (К 90-ЛЕТИЮ УЧРЕЖДЕНИЯ ОДЕССКОГО НИИСЭ)

Проведено исследование научно-практической деятельности ведущих специалистов Одесского НИИСЭ в начале XX столетия.

***

KOMAHА V.A., BABCHENKO O.M. PIONEERS OF CRIMINALISTIC IDEA IN THE SOUTH OF UKRAINE (TO 90-ANNIVERSARY OF ESTABLISHMENT OF ODESSA SCIENTIFIC RESEARCH INSTITUTE OF JUDICIAL EXAMINATION)

Research of scientific-practical activities of leading experts Odessa Scientific Research Institute of Judicial Examination in the beginning of XX century is carried out.

Г.П. МАЗУР

Кримський юридичний ін-т Національного ун-ту внутрішніх справ

УДК 340.12+929*ПЕТРУНКЕВИЧ І.І.

ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІ ПРАВОДЕРЖАВОЗНАВЧИХ ПОГЛЯДІВ І.І. ПЕТРУНКЕВИЧА¹

Розглянуто питання історіографії поглядів І.І. Петрункевича на державу та право.

Розбудова правової демократичної держави в Україні потребує врахування не тільки передового досвіду сучасних демократичних держав, а, насамперед, вивчення та узагальнення вітчизняних теоретичних і практичних здобутків в галузі держави й права, до яких слід віднести ліберальні концептуальні обґрунтування необхідності реформування державно-правової системи та спроби втілення їх у реальність. Назрів час зібрати по крупицях, відновити, узагальнити, вивчити спадщину ліберальної української політико-правової думки, одним з яскравіших представників якої є Іван Ілліч Петрункевич². Слід зазна-

чити, що в Україні немає жодного історичного чи правового монографічного дослідження, присвяченого І.І. Петрункевичу, тому вважаємо актуальним дослідити, в якій мірі погляди І.І. Петрункевича на державу та право, а також його життєвий шлях відображені в світовій науковій літературі.

Розвиток праводержавознавчих поглядів І.І. Петрункевича нерозривно зв'язаний з генезисом ліберальних ідей у пореформеній Росії. Тому при аналізі літератури, що стосується вивчення суспільної і політичної діяльності І.І. Петрункевича, слід обов'язково враховувати роботи, які присвячені дослідженню розвитку ліберального руху кінця ХІХ-початку ХХ століття, що дозволяють розкрити місце І.І. Петрункевича в ліберальному русі, еволюцію його поглядів.

Перші дослідження діяльності лібералів були здійснені дореволюційними дослідниками, у тому числі й самими діячами ліберального руху. Найбільший інтерес представляють роботи І.П. Белокопського, які присвячені вивченню лібералізму наприкінці ХІХ-початку ХХ сторіччя. Характерною рисою цих робіт є прагнення представити ліберальний табір єдиним, що виражає інтереси всіх прогресивних сил. І.П. Белокопський був першим, хто у своїх дослідженнях штучно злив різні течії російського лібералізму.

І.П. Белокопський не виділяв І.І. Петрункевича, як одного з лідерів радикальної течії лібералізму, для нього лібералізм існував як єдине ціле, представлене в двох формах вираження: легальної (земські з'їзди, петиції, адреси та ін.) і нелегальної ("Союз визволення", його з'їзди і літе-

1924), Чехословаччині (1924-1928).

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: докт. іст. наук Гарчева Л.П. (Кримський юрид. ін-т НУВС).

² Петрункевич Іван Ілліч (1844-1928) - публіцист, юрист, громадський та політичний діяч. Закінчив у 1866 році юридичний факультет Петербурзького університету. З 1869 року мировий суддя, з 1879 року голова мирового з'їзду в Чернігівській губернії. В 1879 році був висланий в Галич за участь в складанні адреси чернігівського земства, потім жив у Смоленську під наглядом поліції. В 1886 році повернувся на батьківщину в Чернігів, але був висланий і оселився в Твері. З 1901 року був одним з організаторів видання за кордоном нелегального журналу "Освобождение". Брав активну участь в організації "Союзу визволення". На першому з'їзді "Союзу визволення" в 1903 році обраний його головою. Один із організаторів Конституційно-демократичної партії. Член 1-й Державної Думи, в якій був головою бюджетної комісії. Після розпуску Думи підписав Виборське воззвання, за що був присуджений до тримісячного тюремного ув'язнення і позбавлений виборчих прав. В 1909-1915 роках - почесний голова ЦК кадетської партії. На VIII з'їзді партії в травні 1917 року виїшов із ЦК за віком. З 1919 року в еміграції. Проживав в Греції (1919), Франції (1919-1920), США (1920-1921), Швейцарії (1921-

ратура). Разом із тим, роботи І.П. Белоконосського містять цікаві історичні відомості про діяльність І.І. Петрункевича гласним Чернігівського і Тверського земств. Автор описує складання І.І. Петрункевичем "адресу" від Чернігівського земства, у якому вперше пролунала вимога про проголошення політичних свобод [1, с.14]. І.П. Белоконосський дає цитати з листа І.І. Петрункевича В.Я. Богучарському, з якого випливає, що саме І.І. Петрункевич разом з О.Ф. Линдфорсом був ініціатором першого земського з'їзду, що пройшов в Москві в квітні 1879 р. [1, с.16]. Також І.П. Белоконосський досліджує загальноземські з'їзди (листопад 1904 р., квітень, травень, липень 1905 р.), у яких брав участь І.І. Петрункевич [1, с.230-231, 273, 339].

Схожість позиції щодо ліберального руху ми бачимо у Д.І. Шаховського, першого дослідника "Союзу Визволення", одним з ініціаторів і секретарів якого він був. Слід зазначити, що з метою конспірації імена діячів "Союзу визволення" в статті Д.І. Шаховського практично не згадуються. Так про обрання І.І. Петрункевича (не називаючи його імені) членом ради союзу Д.І. Шаховський пише: "десятий член, позбавлений права в'їзду в Петербург, не був присутній на з'їзді і був обраний заочно. Цей член ради, що був відсутній, і був потім обраний його головою" [2, с.556]. Однак незважаючи на всі "загадки" стаття становить великий інтерес з погляду встановлення хронології подій, що передували утворенню і діяльності "Союзу визволення".

Заслужують на увагу роботи Б.Б. Веселовського, що досліджує діяльність Тверського земства [3]. Він приводить значний матеріал щодо діяльності в земстві І.І. Петрункевича, показує його погляди на питання земського самоврядування [3, с.39, 53, 259-565; 4, с.56, 85]. Автор відмічає, що І.І. Петрункевичу в той час було дуже важко втілювати свої передові ідеї в конкретні рішення земств, бо склад земства був неоднорідний, і далеко не всі діячі земств перейнялися демократичним духом.

Другу групу складають дослідження ліберального табору представниками інших політичних течій. В першу чергу, це роботи вождя більшовицької партії В.І. Леніна [5-10], який підкреслював, що в Росії борються три головні табори: урядовий, ліберальний і робоча демократія, як центр притягання всієї демократії [5, с.172]. Теоретичний аналіз лібералізму був важливий для Леніна, насамперед, з точки зору вироблення тактики стосовно лібералів. В більшості своїх робіт В.І. Ленін критикує будь-які спроби лібералів (а саме І.І. Петрункевича), що були спрямовані на мирне встановлення конституційного ладу в Росії [6, с.292; 7, с.302; 8, с.156; 9, с.95-103; 10, с.40]. Одним з факторів, який визначив відношення дослідників до І.І. Петрункевича на довгі роки вперед, є те, що В.І. Ленін назвав І.І. Петрункевича, а разом з ним і весь ліберальний табір революціонерами в білих рукавичках: "Білі рукавички, і притім лакейські білі рукавички, - справжня емблема політичного акта г.г. Петрункевичей і Родичевих" [7, с.300]. Ці факти говорять про те, що В.І. Ленін давав однобоку, заідеологізовану оцінку діяльності І.І. Петрункевича, свідомо приховуючи у своїх інтересах деякі факти й обставини, що передували тим чи іншим діям і заявам І.І. Петрункевича.

Критиці В.І. Леніна піддавалися також програмні документи, розроблені за участю І.І. Петрункевича. Зокрема, у статті "Политические софизмы" В.І. Ленін критикує проект Основного державного закону Російської імперії,

що був вироблений групою членів "Союзу визволення" [11, с.203]. Ще раз відзначимо той факт, що оцінки, які були дані В.І. Леніном І.І. Петрункевичу і всьому ліберальному руху, стали методологічною основою, яка визначала напрямки досліджень протягом сімдесяти років аж до початку 90-х років ХХ сторіччя.

Радянський період відзначився падінням інтересу дослідників до проблеми земського самоврядування і ліберального руху. На перший план вийшли соціально-економічна історія, визвольний рух, класова боротьба пролетаріату, історія більшовицької партії. Серйозне вивчення ліберального руху почалося, власне кажучи, з початку 1960-х років, причому майже одночасно й у СРСР і за рубежом.

В основному радянські дослідники вивчали лібералізм "на крутих поворотах історії" - у роки революцій (першої - 1905-1907 і лютневої 1917 р.). Є.Д. Черменський, досліджуючи земсько-ліберальний рух напередодні революції 1905-1907 р., відніс І.І. Петрункевича до представників буржуазного лібералізму [12, с.44]. Така позиція цілком відповідала ленінським оцінкам і формулюванням, що виділив лівий фланг ліберального табору (до якого відносився і І.І. Петрункевич) в окремий ліберальний напрямок. У монографії Є.Д. Черменського «Буржуазия и царизм в первой русской революции» [13], що вийшла в 1970 р., досліджуються питання, зв'язані зі створенням журналу "Освобождение", заснуванням групи "Союз визволення", відзначена участь І.І. Петрункевича в цих подіях, але не вказана ступінь цієї участі. Є.Д. Черменський проводить короткий аналіз проекту конституції, але не дає прізвищ осіб, що його розробили, називаючи їх "приватною групою освободителей" [13, с.62].

Великий інтерес для встановлення участі І.І. Петрункевича в організації видання журналу "Освобождение" і нелегальній організації "Союз визволення" представляє стаття К.Ф. Шацилло "Новое о "Союзе Освобождения" [14]. Автор вводить в обіг нові архівні джерела, а саме архіви Д.І. Шаховського, що був секретарем "Союзу визволення". Зокрема, К.Ф. Шацилло встановив, що І.І. Петрункевич був обраний у раду "Союзу визволення" (заочно) і в другому складі ради був його головою [14, с.143]. Стаття К.Ф. Шацилло "Формирование программы земского либерализма и ее банкротство накануне первой русской революции" [15], що вийшла в 1976 році, пролила світло на деякі аспекти діяльності І.І. Петрункевича. Це стосується авторства статті "От русских конституционалистов" (стаття була написана П.М. Мілюковим, але піддавалася редагуванню І.І. Петрункевича) [15, с.60], участі І.І. Петрункевича в створенні нелегального журналу "Освобождение" [15, с.84].

Діяльність І.І. Петрункевича в період його членства в конституційно-демократичній партії в деякій мірі освітив В.В. Шелохаев, досліджуючи кадетську партію в 1905-1907 рр. Автор, вивчаючи події того часу, побічно висвітлює і діяльність І.І. Петрункевича в зазначений період. Зокрема, це переговори громадських діячів з С.Ю. Вітте про створення конституційного кабінету, у яких брав участь І.І. Петрункевич [16, с.149, 157, 214-215], окремі моменти його діяльності в I Державній Думі. Ці ж події досить докладно, ґрунтуючись на спогадах С.Ю. Вітте, Д.М. Шипова, П.М. Мілюкова і І.І. Петрункевича, освітив В.І. Старцев [17, с.11, 20, 22, 35].

Ш.М. Левін, вивчаючи громадський рух в Росії в 60-

70-і роки XIX століття, встановив деяких учасників першого загальноземського з'їзду, що проходив у квітні 1879 р. у Москві з ініціативи І.І. Петрункевича [18, с.482]. Групу чернігівських земців, що очолював І.І. Петрункевич, автор відносить до самого лівого крила земсько-ліберального руху кінця 70-х років XIX століття [18, с.482].

Учасників першого з'їзду "Союзу Союзів" (політичної організації, що об'єднала ліберальну буржуазію, поміщиків, ліберально-буржуазну інтелігенцію) вперше встановив Л.К. Ерман, коли досліджував архіви і матеріали періодичної преси того часу [19, с.98]. З його роботи ми знаємо, що на цьому з'їзді "Союз визволення" представляв його голова І.І. Петрункевич.

Однією з нечисленних робіт, що присвячена дослідженню земства до початку XX століття, є монографія Н.М. Пирумової [20]. Вивчаючи діяльність земської інтелігенції та її роль в громадській боротьбі наприкінці XIX сторіччя автор, вказує, що І.І. Петрункевич і його однодумець О.Ф. Линдфорс у 1878-1879 р. робили спроби зближення з революційною інтелігенцією і навіть прямої угоди з усіма тими групами революціонерів, що вважали конституцію необхідною умовою боротьби за звільнення народу [20, с.93]. Автор також відзначає, що І.І. Петрункевич був одним з найбільш активних учасників конституційного руху Тверського земства [20, с.200].

Слід відмітити, що, незважаючи на невідступне бажання істориків дотримуватися методологічної схеми, що спирається на ленінські висловлення, їх дослідження принесли свої позитивні плоди. Насамперед, в обіг були запущені архівні матеріали, що розкривають деякі сторони діяльності І.І. Петрункевича. Однак, правознавчий аналіз ідеології опозиційного земства, у тому числі І.І. Петрункевича, радянськими вченими не проводився.

Цієї проблеми у своїх дослідженнях торкалися зарубіжні, насамперед, американські автори. Слід зазначити, що інтерес до проблем розвитку ліберального руху в західній історіографії є більш стабільним, ніж у вітчизняній. На неї менший вплив мали ідеологічні й інші суб'єктивні фактори.

Заслугове на увагу робота професора гарвардського університету М. Карповича [21], яка присвячена вивченню лібералізму XX ст. В її основу була покладена дискусія між В.А. Маклаковим і П.М. Мілюковим. Автор вважає, що наявність у Росії двох типів лібералізму є відображенням історичної спадковості боротьби двох напрямків в російському суспільстві (слов'янофілів і західників). М. Карпович зв'язував лібералів типу Маклакова з "освіченими бюрократами", "ініціаторами і провідниками реформи 1861 р., поміркованими земськими лібералами", що обмежувалися вимогами законності і права, захищали індивідуальні і громадські свободи, а лібералів типу Петрункевича – з декабристами, Герценом, "більш радикальними земськими конституціоналістами, що готові підкорити свої цілі встановленню конституційного режиму в Росії" [21, с.142].

Проблему російської інтелігенції як носія ліберально-демократичних поглядів вивчав М. Вебер [22]. Його порівняльно-історичний метод став головною методологічною базою формування новітніх західних теорій "модернізації", з позиції яких розглядали російський лібералізм початку століття всі зарубіжні історики.

Одним із перших досліджував російський лібералізм із

позицій концепції "модернізації" Г. Фишер. Він визначив, що зміст досліджень російського лібералізму, які ведуться в сучасній західній історіографії, зосереджено навколо "великої ліберальної дилеми у всякій неліберальній країні: чи прагнути до реформ "зверху" чи "знизу" і яким чином" [23].

Г.В. Вернадський у своїй "Історії Росії" вважав, що "освобожденці", а потім кадети – чисто інтелігентські організації, відірвані від російської дійсності. На його думку, радикальні ліберали "захищали парламентське правління по французьких і британських моделях, не приймаючи до уваги своєрідне історичне тло російської політики. Вони виявилися "необґрунтованими ідеалістами", що мріють про введення в Росії "західних моделей" [24, с.263-264].

Видаана в Парижі в 1980 році монографія В.В. Леонтовича "История либерализма в России" [25] проливає світло на відношення І.І. Петрункевича до революційного шляху введення конституції [25, с.372], також показує позицію, яку зайняв І.І. Петрункевич на земському з'їзді 6-8.07.1905 р. з питання про місце земства в революційному русі [25, с.419].

Наступна історіографічна група – це сучасна література як російських так і українських авторів, що досліджували ліберальну течію. Вона характеризується тим, що автори, при написанні робіт вже не спираються на методологічні догми, закладені В.І. Леніном. На перше місце виходять дослідження, присвячені теорії правової держави, а разом з ними – і вивчення політико-правової думки дореволюційного періоду, тому що саме в цей час представниками ліберального руху була сформульована ідея панування права. Провідне місце серед правових досліджень теорії правової держави займають роботи О.Ф. Скакун [26], що заклала основи дослідження цього питання. Зокрема, вона перша дослідила брошуру "Ближайшие задачи земства", що була написана І.І. Петрункевичем. О.Ф. Скакун відзначила, що в брошурі містилися цілком конкретні вказівки на основні принципи правової держави: верховенство закону, верховенство представницького органу, визнання прав і свобод особи і їх гарантії [27, с.113-114].

Середина 90-х років XX сторіччя відзначена зростанням інтересу російських істориків до ліберального руху кінця XIX – початку XX століть. У 1996 році виходять монографії В.В. Шелохаєва [28], О.В. Гоголівського [29].

В.В. Шелохаєв досліджує такі програмні документи російського лібералізму, як стаття "От русских конституционалистов" [28, с.15] (однак, приписує її авторство вияткове П.М. Мілюкову, хоча стаття була відредагована І.І. Петрункевичем) і проект "Основного государственного закона Российской империи" [28, с.17-20], що був складений групою авторів, у тому числі і І.І. Петрункевичем (авторів цього проекту встановив А.М. Медушевський [30; с.390]). А також описує хід загальноземських з'їздів 1904-1905 рр.

О.В. Гоголівський відносить І.І. Петрункевича до діячів демократичного лібералізму, відрізняючи їх від помірковано-консервативних лібералів під предводительством Д.Н. Шипова [29, с.92]. О.В. Гоголівський досліджує процес створення журналу "Освобождение", відзначаючи ведучу роль у цьому І.І. Петрункевича [29, с.92-94], дає короткий аналіз статті "От русских конституционалистов" (відзначаючи, на відміну від В.В. Шелохаєва, участь І.І.

Петрункевича в її написанні).

Цікавими є факти, що приведені А.В. Соболевим. Автор, приводить статтю Ч. Гімберлейка, в якій останній стверджує, що перший випадок використання земським активістом, а в майбутньому кадетом, слова "ліберал" для самоназви з'явився в листах І.І. Петрункевича з американським журналістом Джорджем Кеннаном, що відвідав його на початку 1880-х років [31, с.24].

Єдиним дослідженням, безпосередньо присвяченим І.І. Петрункевичу є стаття українського вченого-правознавця О. Мироненка "Іван Петрункевич як фундатор ідеї новітньої Європейської моделі судової конституційної юстиції" [32; 33]. На думку О. Мироненка, пріоритет у розробці європейської моделі новітньої конституційної юстиції "належить українцям – правознавцю І. Петрункевичу і філософу і політичному мислителю М. Драгоманову" [32, с.91]. Автор зупиняється на аналізі XI розділу "Основного державного закону Російської імперії. Проекту російської конституції", а також дає короткий огляд історії земського руху, показуючи провідну роль у розвитку лібералізму в Російській імперії І.І. Петрункевича, говорить про те, що "відновити історичну справедливість, повернути ім'я Івана Ілліча Петрункевича вітчизняній і європейській юриспруденції – священний обов'язок українських юристів" [33, с.82].

Деякі правові аспекти діяльності І.І. Петрункевича були розглянуті нами в ряді статті. Зокрема, це питання, що стосується вкладу І.І. Петрункевича в розробку концепції форми держави [34], його поглядів на роль земств у формуванні правової держави [35], шляхів реформування державного устрою Російської імперії в працях І.І. Петрункевича [36], діяльності І.І. Петрункевича в I Державній Думі [37], його поглядів на проблему прав та свобод людини [38].

Таким чином, аналіз історіографічної бази дослідження праводержавознавчих поглядів І.І. Петрункевича показав, що дане питання в літературі досліджено недостатньо. В історіографії не існує узагальненої роботи не лише про діяльність і погляди І.І. Петрункевича, але і про передові погляди вітчизняних радикальних лібералів кінця XIX-початку XX ст. на правову державу, конституціоналізм тощо. Існуючу літературу, що може пролити світло на окремі питання з даної теми, умовно можна розділити на п'ять груп: 1) дослідження, що були проведені до революції 1917 р. у тому числі самими ліберальними діячами; 2) дослідження ліберального табору представниками інших політичних течій; 3) історіографія радянського періоду; 4) зарубіжна історіографія, у тому числі і роботи представників російської еміграції; 5) сучасна історіографія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белокопский И.П. Земское движение. –М.: «Задруга», 1914. –397 с.
2. Шаховской Д.И. Союз Освобождения // Либеральное движение в России 1902-1905 гг. /Сост. Д.Б. Павлов. –М.: РОССПЭН, 2000. –С.526-602.
3. Веселовский Б.Б. Исторический очерк деятельности земских учреждений Тверской губернии (1864 – 1913 гг.). –Тверь: Типография Губернского земства, 1914. –591 с.
4. Веселовский Б.Б. История земства за сорок лет. –Т.2. –Спб.: Изд-во О.Н. Поповой, 1909. –703 с.
5. Ленин В.И. Политические партии за пять лет III Думы // Ленин В.И. Полн. собр. соч. –М.: Гос. изд-во полит. лит., 1961. –Т.21. –С.167-172.
6. Ленин В.И. Первые шаги буржуазного предательства // Там же. –Т.10. –С.291-297.
7. Ленин В.И. Революционеры в белых перчатках // Там же. –Т.10. –С.298-303.
8. Ленин В.И. Пролетариат борется буржуазия крадется к власти // Там же. –Т.11. –С.149-158.
9. Ленин В.И. Начало разоблачений о переговорах партии К.Д. с министрами // Там же. –Т.21. –С.95-103.
10. Ленин В.И. Гонители земства и аннибалы либерализма // Там же. –Т.5. –С.21-72.
11. Ленин В.И. Политические софизмы // Там же. –Т.10. –С.195-204.
12. Черменский Е.А. Земско-либеральное движение накануне революции 1905-1907 гг. // История СССР. –1965. –№ 5. –С.41-60.
13. Черменский Е.А. Буржуазия и царизм в первой русской революции. –М.: Мысль, 1970. –448 с.
14. Шацкило К.Ф. Новое о «Союзе Освобождения» // История СССР. –1975. –№ 4. –С.132-145.
15. Шацкило К.Ф. Формирование программы земского либерализма и ее банкротство накануне первой русской революции // Исторические записки. –1976. –№ 97. –С. 50-98.
16. Шелохаев В.В. Кадеты главная партия либеральной буржуазии в борьбе с революцией 1905-1907 гг. –М.: Наука, 1983. –327 с.
17. Старцев В.И. Русская буржуазия и самодержавие в 1905-1907 гг. –М.: Наука, 1977. –272 с.
18. Левин Ш.М. Общественное движение в России в 60-70-е годы XIX века. –М.: Изд-во социально-эконом. лит., 1958. –512 с.
19. Ерман Л.К. Интеллигенция в первой русской революции. –М.: Наука, 1966. –373 с.
20. Пирумова Н.М. Земская интеллигенция и ее роль в общественной борьбе до начала XX в. –М.: Наука, 1986. –268 с.
21. Continuity and Change in Russian and Soviet Thought. Cambridge, Mass., 1950. –563 p.
22. Weber M. Gesamtausgabe, Abt. 1, Bd. 10: Zur Russischen Revolution von 1905: Schriften und Reden 1905-1912. Tübingen, 1989. –789 s.
23. Ficher G. The Russian intelligentsia and Liberalism // Russian Thought and Politics. –Cambridge, Mass: Harvard University press. –1957. –P.317-336.
24. Vemadsky G. History of Russia. –New Haven-London: Yale University Press, 1961. –512 p.
25. Леонтович В.В. История либерализма в России. –Париж, 1980. –549 с.
26. Скакун О.Ф. Политическая и правовая мысль на Украине (1861-1917 гг.): Дисс... докт. юрид. наук. –Харьков, 1987. –406 с.
27. Скакун О.Ф. Теория правового государства в дореволюционной России // Советское государство и право. –1990. –№ 2. –С.113-120.
28. Шелохаев В.В. Либеральная модель переустройства России. –М.: РОССПЭН, 1996. –280 с.
29. Гоголевский А.В. Очерки истории русского либерализма XIX-начала XX. –СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1996. –153 с.
30. Медушевский А.Н. Демократия и авторитаризм:

Российский конституционализм в сравнительной перспективе. – М.: РОССПЭН, 1998. – 654 с.

31. Соболев В.А. О западной историографии русского либерализма к началу 70-х гг. XX в. // Либерализм в России: Сб. ст. / Отв. ред. В.Ф. Пустарников, И.Ф. Худушина. – М.: ИФРАН, 1996. – С.22-27.

32. Мироненко О. Иван Петрункевич як фундатор ідеї новітньої Європейської моделі судової конституційної юстиції // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4. – С.79-96.

33. Мироненко О. Иван Петрункевич як фундатор ідеї новітньої Європейської моделі судової конституційної юстиції // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 1. – С.72-85.

34. Мазур Г.П. Вклад И.И. Петрункевича в разработку концепции формы государства // Историко-правовые проблемы автономизма та федерализма. Материали Х-ї Міжнародної історико-правової конференції, 22-24 вересня 2003

року. – Сімферополь, 2004. – С.155-159.

35. Мазур Г.П. Погляди І.І. Петрункевича на роль земств у формуванні правової держави // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. – 2004. – № 28. – С.259-265.

36. Мазур Г.П. Шляхи реформування державного устрою Російської імперії в працях І.І. Петрункевича // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених. – Сімферополь, 2004. – Вип. 5. – С.52-61.

37. Мазур Г.П. Діяльність І.І. Петрункевича в І Державній Думі // Матеріали VI звітної науково-практичної конференції науково-педагогічного персоналу, курсантів і студентів Кримськ. юрид. ін-ту Нац. ун-ту внутр. справ: У 2-х ч. – Сімферополь: ДОЛЯ, 2004. – Ч.2. – С.22-29.

38. Мазур Г.П. Погляди І.І. Петрункевича на проблему прав та свобод людини // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. – 2004. – № 27. – С.218-223.

Надійшла до редколегії 17.01.2005

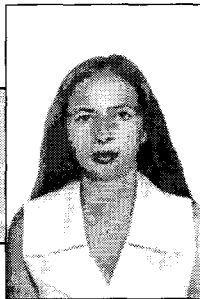
МАЗУР А.П. ВОПРОСЫ ИСТОРИОГРАФИИ ПРАВОГОСУДАРСТВЕННОВЕДЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ И.И. ПЕТРУНКЕВИЧА

Рассматриваются вопросы историографии взглядов И.И. Петрункевича на государство и право.

***

MAZUR A.P. THE QUESTIONS OF THE HISTORIOGRAPHY OF THE I.I. PETRUNKEVITCH'S VIEWS TO THE STATE AND LAW

The questions of historiography of the I.I. Petrunkevitch's views to the state and law are considered.

С.В. ОМЕЛЯНЧУК

Харківській економіко-правовий університет

УДК 347.62(367-11)“08/12”

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ УКЛАДЕННЯ ШЛЮБУ ТА ЙОГО ФОРМИ У ДАВНІЙ РУСІ¹

Досліджуються основні форми укладення шлюбу (умикання, купівля, договір між батьками, церковна) та правова процедура його оформлення.

Правове регулювання укладення шлюбу та його форми в період Київської Русі довгий час залишалася поза увагою дослідників. Лише у другій половині XIX ст. з'являються роботи, присвячені даній проблемі. Серед них слід відзначити праці І.Д. Беляєва [1], М.Ф. Владимирського-Буданова [2], Д. Дубакіна [3], В. Сергєєвича [4], Д.Я. Самоквасова [5] та інших.

В подальшому роботи над цією проблемою припиняються на довгий час. Дослідники зосереджували свою увагу на питаннях виникнення та розвитку державності у східних слов'ян і політико-економічного розвитку суспільства.

Лише у 70-х рр. XX ст. виходять роботи, автори яких повертаються до соціально-побутових аспектів історичного процесу. Серед них слід виділити дослідження Я.Н. Шапова [6-9], що носять більше джерелознавчий, аніж історико-правовий характер, та Н.Л. Пушкарської [10], де вона розглядає лише один аспект проблеми правового регулювання укладення шлюбу та його форм у давній Русі, а саме залежність правового становища жінки від способу оформлення шлюбу. До того значні хронологічні рамки дослідження Н.Л. Пушкарської не дозволили їй приділити достатньо уваги періоду Київської Русі. Статті В.М. Рички [11], С.Д. Колеснікова [12] та монографія В.П. Глиняного [13], що вийшли останнім часом, також остаточно не вичерпали проблему. Таким чином, стан наукової розробки питання правового регулювання укладення

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: канд. іст. наук Гаврилєнко О.А. (НУВС).